

بسم الله الرحمن الرحيم

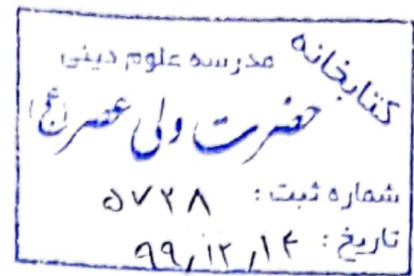
معرفت توحید و عدل

رضا برنجکار

انتشارات نبأ

دفتر انتشارات نبأ، خیابان ولیعصر، تهران
پست باکس ۱۱۵۰-۷۹۷۵۵۸
تلفن: ۰۲۱-۸۸۸۸۸۸۸۸

کرمان: ۲۰۳

سرشناسه	: برنجکار، رضا، ۱۳۴۲
عنوان و نام پدیدآور	: معرفت توحید و عدل / رضا برنجکار
مشخصات نشر	: تهران: موسسه فرهنگی نبأ، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	: ۲۳۰ ص
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۲۶۴-۰۲۲-۲
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
موضوع	: خداشناسی - فلسفه - خدا - شناخت‌پذیری
موضوع	: شناخت (فلسفه) - الهیات طبیعی - خداجویی - توحید
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ م ۵۶ ب ۴ م ۱۷/۸ BP۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۴۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۵۰۷۰۳۲

انتشارات نبأ

معرفت توحید و عدل

مؤلف: رضا برنجکار

- ویراستار علمی: عبدالحسین طالعی
- چاپ: دالاهو
- نوبت چاپ: اول
- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۰۰۰۰۰ ریال
- شماره نشر: ۱۲۲

ناشر: انتشارات نبأ، تهران، خیابان شریعتی، بالاتر از خیابان بهارشیراز، کوچه مقدم، نبش ادیبی، پلاک ۲۶

تلفکس: ۷۷۵۰۶۶۰۲ - ۷۷۵۰۴۶۸۳

شابک: ISBN: ۹۷۸-۶۰۰-۲۶۴-۰۲۲-۲

فروشگاه طالبیان شریف
بخش محصولات فرهنگی
گنبد سبز، آفوند خراسانی ۴۰/۱ - جنب مسجد الزهراء علیه السلام
۰۵۱۱-۸۵۵۵۹۴۷

فهرست مطالب

«معرفت توحید»

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
۱- سیر کلی مباحث کتاب:.....	۱۱
۲- فضیلت معرفه‌الله و آثار آن.....	۱۲
بخش اول: اثبات آفریدگار و نیاز به معرفت فطری.....	۱۷
مرحله اول: اثبات آفریدگار از راه سیر آفاقی.....	۱۹
مرحله دوم: اثبات آفریدگار از راه سیر انفسی.....	۲۳
بخش دوم: معرفه‌الله و مراحل آن.....	۲۷
مرحله اول: معرفت فطری (تعریف خدا).....	۳۱
فصل اول: موقف تعریف.....	۳۳
فصل دوم: حاصل تعریف (ویژگی‌های فطرت).....	۳۹
فصل سوم: مکتب «توصیف» و «تعبیر» در اسما و صفات الهی.....	۵۱
فصل چهارم: الهیات «اثباتی»، «سلبی» و «فطری».....	۵۷
مرحله دوم: راههای تذکر و یادآوری معرفت فطری.....	۶۳
فصل اول: انقطاع.....	۶۵
فصل دوم: آیات تکوینی.....	۶۷
احتجاج در خداشناسی دینی و نقش آیات در آن.....	۷۰
الف- احتجاج خاص:.....	۷۰
ب- جدال:.....	۷۳
فصل سوم: عبادت.....	۸۱
مرحله سوم: تسلیم و ایمان در خداشناسی دینی.....	۸۵
فصل اول: موانع و دواعی تسلیم.....	۸۹
۱- ارتباط اراده با دواعی و سائقه‌ها.....	۸۹
۲- ارتباط اراده و اخلاق با اعتقاد و عمل.....	۹۱
۳- موانع تسلیم در قرآن.....	۹۲
فصل دوم: حاصل تسلیم.....	۹۹

۱۰۰.....	۱- معانی ایمان.....
۱۰۱.....	۲- ویژگیهای روح ایمان.....
۱۰۲.....	۳- ایمان و قلب.....
۱۰۳.....	۴- ایمان و عمل.....
۱۰۴.....	۵- درجات ایمان.....
۱۰۷.....	روش استفاده از آیات و احادیث در خداشناسی فطری؛ و حَقَّانِیت فطرت.....

«معرفت عدل»

۱۱۵.....	مقدمه.....
۱۱۹.....	فصل اول: مفهوم عدل خدا.....
۱۲۹.....	فصل دوم: حُسن و قُبُح عقلی و ارتباط آن با عدل خدا.....
۱۳۷.....	فصل سوم: دلیل عدل خدا.....
۱۴۱.....	فصل چهارم: نظریه‌ی جبر و ارتباط آن با عدل خدا.....
۱۴۲.....	نظریه جبر و نقد آن.....
۱۴۲.....	۱. نظریه جبر.....
۱۴۵.....	۲. دلایل نظریه جبر و نقد آن.....
۱۵۰.....	۳. جبر علی و نقد آن.....
۱۵۵.....	فصل پنجم: نظریه‌ی تفویض و ارتباط آن با عدل خدا.....
۱۵۵.....	۱. معانی تفویض.....
۱۵۷.....	۲. دلایل نظریه‌ی تفویض و نقد آن.....
۱۶۱.....	۳. معنای قدریه.....
۱۶۵.....	فصل ششم: امر بین‌الامرین و اثبات آن.....
۱۷۱.....	فصل هفتم: قضا و قدر و ارتباط آن با عدل خدا.....
۱۷۲.....	۱. ایمان و رضایت به قضا و قدر و آثار آن.....
۱۷۶.....	۲. نهی از تکلف در قضا و قدر.....
۱۷۷.....	۳. مفهوم قضا و قدر.....
۱۷۸.....	۴. اقسام قدر و قضا.....
۱۷۹.....	۱/۴. قدر و قضای تشریعی.....
۱۸۰.....	۲/۴. قدر و قضای تکوینی و ارتباط آن با اختیار انسان.....
۱۸۳.....	فصل هشتم: بداء.....
۱۸۳.....	۱. مفهوم بداء.....

۱۸۸.....	۲. دلایل عقلی بداء.....
۱۸۹.....	۳. بداء و علم ازلی.....
۱۹۰.....	۴. آثار آموزه‌ی بداء.....
۱۹۰.....	۱/۴. خداشناسی.....
۱۹۱.....	۲/۴. پیامبرشناسی و امام‌شناسی.....
۱۹۱.....	۳/۴. انسان‌شناسی.....
۱۹۲.....	۵. اسباب بداء.....
۱۹۵.....	فصل نهم: شرور و ارتباط آن با عدل خدا.....
۱۹۶.....	۱. مفهوم شر.....
۱۹۹.....	۲. حکمت شرور.....
۱۹۹.....	۱/۲. شرور کیفری.....
۲۰۳.....	۲/۲. شرور غیر کیفری.....
۲۰۴.....	۳/۲. جمع بندی بحث.....
۲۰۷.....	۳. رویکرد کلام جدید به شرور و نقد آن.....
۲۰۹.....	فصل دهم: سعادت انسان و ارتباط آن با عدل خدا.....
۲۱۰.....	۱. مفهوم سعادت و شقاوت.....
۲۱۶.....	۲. ارتباط تقدیر سعادت با عدل خدا.....
۲۲۱.....	منابع (معرفت توحید).....
۲۲۵.....	منابع (معرفت عدل الهی).....

پیشگفتار

همان‌گونه که از عنوان کتاب برمی‌آید، نوشتار حاضر به توضیح گونه‌ای از شناخت خدای متعال می‌پردازد که به آن «معرفت فطری» می‌گویند. هرچند معرفت فطری تنها طریق شناخت نیست، اما در تعالیم پیامبران الهی از جایگاه بلندی برخوردار است و به یک اعتبار تنها طریق معرفت حقیقی خداست.

با آنکه در قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)، بر موضوعات اعتقادی تأکید بسیار شده و معارف بلند و ارجمندی بیان گردیده است، ولی متأسفانه ما جز با اندکی از آن حقایق آشنا نیستیم. معرفت فطری از زمره همین معارف و حقایق است. البته سخن از «فطرت» و معرفت فطری بسیار گفته‌اند، اما - ظاهراً - آنچه از قرآن و سنت، در این باب فهمیده می‌شود، با آنچه به‌طور معمول از این الفاظ قصد می‌شود، متفاوت است.^۱

در این مختصر تلاشمان بر این است که در حد امکان، با تکیه بر منابع اصیل دینی، معنای فطرت و معرفت فطری خدای متعال را بازگوییم و بر ویژگی‌های بارز آن تأکید کنیم. در ضمن سعی شده است تا طرح کلی خداشناسی دینی و مراحل و مبانی معرفت‌الله و ایمان به خدا بیان و عرضه گردد. از جمله سؤالات و مسائل دیگری که این کتاب در صدد پاسخگویی به آنهاست عبارتند از:

آیا وجود خداوند محتاج کشف و اثبات است یا شناخت خدا امری روشن و بدیهی است؟

۱. در متن کتاب، دیدگاه‌های مختلف در این زمینه را به نقد و بررسی خواهیم گذاشت.

معرفه‌الله از چه راهی حاصل می‌شود و نقش عقل در این مسأله چیست؟
 آیا مناظره و جدال پیرامون عقاید دینی امری پسندیده است یا خیر؟ و چه شرایطی
 برای مناظره دینی وجود دارد؟ نقش اراده و اخلاق در معرفت خدا و ایمان به او
 چیست؟

ایمان چیست و چه مقدماتی دارد؟

لازم به ذکر است که قبل از تألیف این کتاب، مطالبی پیرامون خداشناسی از سوی
 نگارنده منتشر شد^۱ و در آن، خداشناسی دینی با خداشناسی فیلسوفان یونان مورد
 مقایسه قرار گرفت و تفاوت‌های این دو مکتب بیان گردید. با انتشار این مباحث،
 پیشنهادات متعددی درباره آن طرح شد. غالباً درخواست می‌شد که مباحث اسلامی
 به‌طور مستقل و جدا از مباحث فلاسفه یونان و با بیانی روشن‌تر عرضه شود تا افراد
 بیشتری بتوانند از آن استفاده کنند و حتی به‌عنوان کتاب درسی در پاره‌ای مقاطع
 آموزشی تدریس شود، ضمن آنکه حجم کتاب نیز زیاد نباشد.

قضاوت در این باره که کتاب حاضر تا چه حد در برآوردن این نیازها و پیشنهادات
 موفق بوده، بر عهده خوانندگان محترم و دانشوران و محققان ارجمند است. و نگارنده
 انتظار دارد که از پیشنهادات و انتقادات این عزیزان باز هم سود جسته و در بیان معارف
 اسلامی از آن‌ها استفاده کند.

در پایان لازم است از همه کسانی که به نحوی در تألیف و نشر کتاب مؤثر بوده‌اند
 تشکر کنم، از جمله از اساتید خویش، بخصوص از استاد و فقیه گرانمایه، مفسر قرآن و
 غواص معارف اهل بیت (علیهم‌السلام)، حضرت آیت‌الله آقا میرزا محمد باقر ملکی میانجی و
 همچنین از ویراستار دانشور و ناشر محترم، کمال تشکر و سپاسگزاری را دارم.

رضا برنجکار

۱. ابتدا به‌صورت مقالاتی با عنوان «یونان و دین» در نشریه کیهان اندیشه، شماره‌های ۳۵، ۳۶، ۳۸، ۴۰، و ۴۲، سال
 ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱، و سپس در کتابی تحت عنوان «مبانی خداشناسی در فلسفه یونان و ادیان الهی».

مقدمه

در مقدمه، به طور اختصار به دو مطلب می‌پردازیم. ابتدا سیر کلی مباحث کتاب بیان می‌شود و سپس اهمیت معرفت خدا و فضیلت‌ها و آثار آن.

۱- سیر کلی مباحث کتاب:

در بخش اول کتاب، خداشناسی عقلی و اثبات آفریدگار، از راه توجه به پدیده‌های جهان و نظم و پیوستگی میان اجزاء عالم و همچنین از راه سیر انفسی و مراجعه انسان به نفس خویش طرح می‌شود. محصول این مرحله اثبات آفریدگار از یک سو و شبیه ندانستن او به آفریدگانش از سوی دیگر و در نهایت حیرت انسان در ذات اقدس الهی و احساس نیاز به معرفت قلبی و فطری اوست. از آنجا که این نوع شناخت، موضوع اصلی کتاب نیست و صرفاً به عنوان مدخلی برای ورود به بحث فطرت، طرح می‌شود، لذا به اختصار بیان شده است.

در بخش دوم به معرفت فطری خدا می‌پردازیم. در مرحله اول این بخش، ابتدا موقف و مکان اولیه‌ای که انسان این معرفت را از خداوند دریافت کرد، بیان می‌شود و سپس به توضیح ویژگی‌های فطرت و بیان آثار آن در بحث اسماء و صفات الهی پرداخته و در نهایت به تقسیم خداشناسی به سه نوع «اثباتی»، «سلبی» و «فطری» می‌رسیم.

مرحله دوم به راه‌های یادآوری معرفت فطری اختصاص دارد و در ضمن، مناظره و احتجاج و جدال احسن و شرایط آن در خداشناسی، مورد بحث قرار می‌گیرد.

موضوع بحث مرحله سوم، تسلیم انسان در برابر خداست که به ایمان منجر می‌شود. در فصل اول این مرحله، به اموری که زمینه تسلیم یا عدم تسلیم انسان در برابر خدا را فراهم می‌کنند پرداخته می‌شود و در این ارتباط، مباحثی نظیر اراده، دواعی، اخلاق و ارتباط آن‌ها با اعتقاد و عمل مورد بحث قرار می‌گیرد. فصل دوم به حاصل تسلیم انسان، یعنی ایمان، اختصاص دارد و به ویژگی‌های آن می‌پردازد. در انتهای کتاب به اختصار روش استفاده از آیات و احادیث در خداشناسی فطری، و حقانیت فطرت بیان می‌گردد.

ناگفته نماند که هدف ما در این کتاب، تنها بیان دیدگاه کتاب و سنت در موضوع خداشناسی است و درصدد طرح و نقد اندیشه‌های اندیشمندان بشری نیستیم^۱ و تنها در معنای فطرت به آرای مختلف در این باره می‌پردازیم. نیز سعی بر این است که منابع و مصادر اصلی روایات ارائه شود تا خواننده با مآخذ اولیه دینی آشنا شده و به‌طور مستقیم به آن‌ها مراجعه کند.

۲- فضیلت معرفت‌الله و آثار آن

چنانکه در پیشگفتار گذشت، کتاب حاضر درصدد توضیح معرفت فطری خداست. از این‌رو مناسب است در مقدمه، اهمیت معرفت خدا و فضیلت‌ها و آثار آن را از دیدگاه قرآن و احادیث شریف مرور کنیم:

معرفت خدا، سرچشمه همه ارزشهاست و در ابعاد مختلف حیات انسان، نقشی اساسی دارد. قرآن کریم مرزبندی میان انسان‌ها را بر اساس ایمان و عمل صالح تصویر می‌کند و هرگونه ارزش انسانی را به این مسئله باز می‌گرداند. از دیدگاه قرآن تنها، کسانی که به خدا ایمان آورده و عمل شایسته انجام می‌دهند، مورد رحمت و مغفرت و پاداش^۲ خدای رحیم قرار گرفته و وارد بهشت می‌شوند.^۳ همین افراد در نزد خدا

۱. در کتاب «مبانی خداشناسی در فلسفه یونان و ادیان الهی» تا حدودی به این موضوع پرداخته‌ایم.

۲. به ترتیب ویژگیهای مذکور، مراجعه کنید به: جاثیه / ۳۰؛ حج / ۵۰، عنکبوت / ۷؛ فاطر / ۷؛ آل عمران / ۵۷ روم / ۴۵، کهف / ۳۰، انشقاق / ۲۵، تین / ۶، سبا / ۳۷، قصص / ۸۰.

۳. بنگرید به: مریم / ۶۰، بقره / ۲۵ و ۸۲، نساء / ۵۷ و ۱۲۲، ابراهیم / ۲۳، کهف / ۱۰۷، حج / ۱۴ و ۲۳ و ۵۶، عنکبوت / ۵۸، روم / ۱۵، لقمان / ۸، سجده / ۱۹، شوری / ۲۲، بروج / ۱۱.

بهترین انسان‌ها بوده و از پاکیزه‌ترین زندگی و نیکوترین سرانجام‌ها برخوردار می‌شوند. و هم اینان هستند که به خلافت، هدایت و نور الهی و رستگاری رسیده^۱ و به درجات متعالی صعود می‌کنند.^۲ از سوی دیگر می‌دانیم که معرفه‌الله مبنا و اساس ایمان و عمل صالح است.^۳ به جهت کثرت آیات قرآن و آشنا بودن خوانندگان محترم با آن‌ها به ذکر مدارک آن‌ها اکتفا کرده و گوشه‌ای از فضیلت‌های خاص معرفه‌الله را از زبان اهل بیت پیامبر اکرم ﷺ بیان می‌کنیم.

- معرفت خدا اولین قدم در پیمودن طریق دین و تدین و عبودیت خداست.

أَوَّلُ الدِّينِ مَعْرِفَتُهُ.^۴

سرلوحه دین معرفت خداست.

أَوَّلُ الدِّيَانَةِ بِهِ مَعْرِفَتُهُ.^۵

اولین قدم تدین و دیانت به خدا، شناخت اوست.

أَوَّلُ عِبَادَةِ اللَّهِ مَعْرِفَتُهُ.^۶

اولین عبادت خدا، معرفت خداست.

معرفه‌الله، عالی‌ترین معارف و علوم و فضیلت‌مندترین و برترین واجبات است:

مَعْرِفَةُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ أَعْلَى الْمَعَارِفِ.^۷

شناخت خدای سبحان، عالی‌ترین شناختهاست.

إِنَّ أَفْضَلَ الْفَرَائِضِ وَأَوْجَبَهَا عَلَى الْإِنْسَانِ، مَعْرِفَةُ الرَّبِّ وَالْإِقْرَارُ لَهُ بِالْعُبُودِيَّةِ.^۸

همانا، با فضیلت‌ترین واجبات و واجب‌ترین آنها بر انسان، معرفت پروردگار و اقرار به عبودیت اوست.

۱. به ترتیب ر. ک: بینه / ۷؛ رعد / ۲۹؛ نور / ۵۵؛ یونس / ۹؛ بقره / ۲۵۷؛ طلاق / ۱۱؛ قصص / ۶۷.

۲. ر. ک: مجادله / ۱۱؛ طه / ۷۵.

۳. در ویژگی شماره ۶ از معرفت فطری در این باره مطالبی بیان شده است.

۴. نهج البلاغه، خطبه ۱.

۵. کافی / ۱، ۱۴۰، ح ۶.

۶. توحید صدوق، ص ۳۴، ح ۲ و عیون اخبار الرضا ﷺ / ۱ / ۱۴۹ و ارشاد شیخ مفید، ص ۱۱۹.

۷. غرر الحکم: ۹۸۶۴.

۸. کفایه الانر، ص ۲۵۸.

جاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: مَا رَأْسُ الْعِلْمِ؟ قَالَ: مَعْرِفَةُ اللَّهِ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ.^۱

مردی نزد رسول خدا ﷺ آمد و پرسید: بالاترین علم چیست؟ حضرت در پاسخ فرمود: شناخت خدا، آن گونه که سزاوار اوست.

امام صادق علیه السلام در اهمیت شناخت خدا می فرمایند:

اگر مردم فضیلت معرفت خدا را می دانستند، هرگز به شادیه‌ها و نعمت‌های دنیوی که به دشمنانشان رسیده، چشم نمی دوختند و دنیای آن‌ها در نظرشان از چیزهایی که قدم بر آن می نهند، کمتر جلوه گر می شد و در عوض، از معرفت‌الله بهره مند می شدند و از آن لذت می بردند، همانند کسی که در باغ‌های بهشت با اولیاءالله هم‌نشین بوده و در آنجا در خوشی و لذت به سر می برد. همانا معرفت‌الله، انیس انسان در هر وحشت؛ مصاحب او در هر تنهایی؛ روشنایی در هر تاریکی؛ توانایی در هر گونه ناتوانی؛ و شفا و تندرستی از هر نوع بیماری است.^۲

مطالب فوق تنها بخشی از فضیلت‌هایی است که برای معرفت خدا بیان شده است. اینک مناسب است به گوشه‌ای از آثار شناخت خدا نیز اشاره شود.

از جمله آثار معرفت‌الله، تسلیم شدن و راضی بودن در برابر قضای الهی است:

أَحَقُّ خَلْقِ اللَّهِ أَنْ يُسَلِّمَ لِمَا قَضَى اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ، مَنْ عَرَفَ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ.^۳

سزاوارترین آفریدگان خدا برای اینکه تسلیم قضای الهی شود، کسی است که خدا را می شناسد.

إِنَّ أَعْلَمَ النَّاسِ بِاللَّهِ أَرْضَاهُمْ بِقَضَاءِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ.^۴

داناترین انسان‌ها به خدا، راضی‌ترین آن‌ها در برابر قضای اوست.

- امیدواری به خدا از یک سو و خوف از او از سوی دیگر، از نتایج دیگر شناخت خداست:

۱. بحارالانوار ۳/ ۱۴، ح ۳۶ و ص ۲۶۹، ح ۴.

۲. کافی ۸/ ۲۴۷، ح ۳۴۷.

۳. کافی ۲/ ۶۲، ح ۹.

۴. کافی ۲/ ۶۰، ح ۲.

يَا رَبِّ، حَقٌّ لِّمَنْ عَرَفَكَ أَنْ لَا يَقْطَعَ رَجَاءُهُ مِنْكَ.^۱

پروردگارا، سزاوار است کسی که تو را شناخت، امیدش را از تو قطع نکند.
مَنْ عَرَفَ اللَّهَ، خَافَ اللَّهَ.^۲

کسی که خدا را شناخت، از خدا می‌ترسد.

- از دیگر ثمرات شناخت خدا، بی‌نیازی از مردم و نیازمندی و درخواست از خداوند است:

مَنْ سَكَنَ قَلْبُهُ الْعِلْمُ بِاللَّهِ سَكَنَهُ الْغِنَى عَنْ خَلْقِ اللَّهِ.^۳

کسی که در قلبش علم به خدا سکونت گزیند، بی‌نیازی از خلق خدا نیز در او قرار می‌یابد.

أَعْلَمُ النَّاسِ بِاللَّهِ أَكْثَرُهُمْ لَهُ مَسْأَلَةٌ.^۴

داناترین انسان‌ها نسبت به خدا، بیشترین سؤال و درخواست را از خداوند خواهد داشت.

- و بالاخره کسی که خدا را شناخت، برای اقامتگاه ابدی‌اش تلاش خواهد کرد:

عَجِبْتُ لِمَنْ عَرَفَ رَبَّهُ كَيْفَ لَا يَسْعَى لِدَارِ الْبَقَاءِ.^۵

تعجب می‌کنم از کسی که پروردگارش را می‌شناسد ولی برای جایگاه ابدی‌اش تلاش نمی‌کند!

۱. ثواب الاعمال، ص ۱۶۳، ح ۱.

۲. کافی ۲/ ۶۸، ح ۴.

۳. غررالحکم: ۸۸۹۶.

۴. غررالحکم: ۳۲۶۰.

۵. غررالحکم: ۶۲۶۵.